

Dorota Gregorowicz

Università degli Studi di Piemonte Orientale „Amedeo Avogadro”

Uniwersytet Śląski w Katowicach

Nowożytne imperium Hiszpanii a terytoria Europy Północno-Wschodniej Wielostronne studium relacji

[*From Ireland to Poland. Northern Europe, Spain and the Early Modern World.* Eds. E. GARCÍA HERNÁN, R. SKOWRON.
Valencia 2015]

Tom zatytułowany *From Ireland to Poland. Northern Europe, Spain and the Early Modern World* jest owocem konferencji naukowej o tym samym tytule, która odbyła się w Gdańsku, w dniach od 8 do 9 października 2014 roku, dzięki zaangażowaniu historyków z całej Europy, w szczególności Enrique Garcíi Hernána i Ryszarda Skowrona, a także realizacji hiszpańskich projektów naukowych: *Grupos de poder, comunidades e individuo del Norte de Europa en la Monarquía Hispánica durante la Edad Moderna* oraz *Los Extranjeros y las reformas en la España Borbónicas: actitudes y respuestas de las naciones a las reformas Carolinas desde una perspectiva comparada (1759–1793)*.

Zbiór artykułów, opracowany przez E. Garcíę Hernána oraz R. Skowrona, oferuje rzadko spotykane, szerokie spojrzenie na materialne i kulturowe powiązania pomiędzy pozornie odległymi w epoce nowożytnej (a już na pewno na kartach tradycyjnej historiografii) rzeczywistościami politycznymi, takimi jak Hiszpania, Rzeczpospolita Obojga Narodów i Irlandia, a także Niderlandy, Anglia, Szwecja, Szwajcaria czy państwa włoskie. Relacje te nie zostały przez pomysłodawców pracy i autorów artykułów przedstawione z bilateralnego punktu widzenia, lecz w zdecydowanie szerszym kontekście europejskim, a w przypadku imperium zamorskiego, jakim była nowożytna Hiszpania, nawet światowym. Prezentowany tom doskonale ilustruje obecną już od lat 90. XX wieku w historiografii tendencję do badania stosunków międzypaństwowych w makroperspektywie. Przedstawia ponadto rozwój

nowych nurtów badawczych, jak ten dotyczący stosunków między północą a południem Europy, otwierający nowe pola badawcze do zastosowania metod analizy porównawczej, *transnational history* oraz *connected history*.

Tematyka omawianej pracy jest wielodyscyplinarna. Jej międzynarodowy i interkulturowy charakter odzwierciedlają również języki, w których napisano artykuły (angielski, hiszpański i włoski). Przyjęte w tomie szerokie ramy chronologiczne obejmują całą epokę nowożytną, od XVI do XIX wieku.

W strukturze prezentowanego zbioru wyodrębniono trzy bloki. Pierwszy z nich stanowi wprowadzenie historiograficzne oraz prezentację przedmiotu badań. Drugi dotyczy zagadnień z zakresu kultury materialnej: przede wszystkim aspektów polityczno-dyplomatycznych oraz gospodarczych relacji Hiszpanii z północą Europy. Trzeci blok koncentruje się na problemach kultury niematerialnej; autorzy skupili się w nim na różnorodności kulturowej nowożytnej Europy, jej percepcji oraz wzajemnych oddziaływaniach.

We wprowadzającym do pracy artykule *La „otra Europa”: individuos y grupos del Norte y de la Europa Centro-Oriental en España y la America Española* (s. 7—21) Óscar Recio Morales opisuje charakter imigracji północnoeuropejskiej na terytoria Półwyspu Iberyjskiego oraz Nowego Świata, a także jego ewolucję w epoce nowożytnej. Autor definiuje obecną w mentalności mieszkańców nowożytnej Hiszpanii wizję „innej Europy” jako na wpół barbarzyńskich peryferii cywilizacji zachodniej. Ó. Recio Morales określa ją jako efekt hispanocentryzmu i braku dostatecznej wiedzy na temat tych odległych geograficznie terenów. W rozumieniu autora, *la „otra Europa”* stanowiła po prostu terytoria wyłączone z wielowiekowej habsbursko-francuskiej rywalizacji o prymat na Starym Kontynencie. Określenie to pozbawione było zatem w rzeczywistości jakiegokolwiek negatywnej konotacji. Warto podkreślić, iż wprowadzający w problematykę tomu artykuł zawiera interesujący przegląd historiografii dotyczącej relacji Hiszpanii z krajami Europy Północno-Wschodniej, takimi jak Szwecja, Rzeczpospolita i Moskwa, a także kontaktów gospodarczych Półwyspu Iberyjskiego z Hanzą i Czechami.

Część pracy poświęconą kulturze materialnej otwiera artykuł R. Skowrona, zatytułowany *Las levas de Polacos para los ejércitos españoles en el época de la Gerra de los treinta años* (s. 25—43). Autor porusza w nim tematykę hiszpańskich zaciągów pośród lisowczyków i kozaków polskich w rozgrywki wojny trzydziestoletniej po stronie Habsburgów; w szczególności w latach 1634—1635 oraz 1638—1640, w okresie rządów Władysława IV Wazy. R. Skowron zwraca ponadto uwagę na problemy, jakie napotykały ze strony szlachty owe habsburskie starania. Wynikały one z tradycyjnie negatywnej percepcji ustroju politycznego Hiszpanii — jako antagonistycznego dla szlacheckiej idei „złotej wolności”. Wbrew temu, co mógłby sugerować tytuł artykułu, nie odnosi się on jedynie do zagadnień historii militarnej, szeroko ujmując polsko-hiszpańskie relacje polityczne i dyplomatyczne w czasie wojny trzydziestoletniej.

Różnorakie aspekty kontaktów polsko-hiszpańskich w okresie poprzedzającym wybuch wojny trzydziestoletniej porusza natomiast Óscar Alfredo Ruiz Fernandez w artykule „*Gentil manera de hacer paces*”. *Polonia, Inglaterra y la diplomacia hispánica a comienzos del siglo XVII* (s. 183—193). Autor podkreśla różnorakie związki tych na pozór odległych organizmów politycznych, poczynwszy od handlu bałtyckiego, na popularności teatru barokowego skończywszy. Za podstawowy element bliźniaczego rozwoju historycznego obydwu państw uważa pełnienie funkcji punktu styku chrześcijańskiej Europy z islamem. Ó. Ruiz Fernandez zwraca uwagę na rolę polityki Zygmunta III Wazy dla zbliżenia Rzeczypospolitej z Hiszpanią Filipa II. Podkreśla ponadto wagę Anglii w polityce obydwu państw: zarówno w zakresie działalności dyplomatycznej, jak i w kwestiach gospodarczych dotyczących handlu bałtyckiego. Według autora podstawą dobrych kontaktów polsko-hiszpańskich u progu XVII wieku były trzy główne elementy: silna pozycja Kościoła katolickiego związana z funkcjonowaniem idei przedmurza chrześcijaństwa, alianse matrymonialne pomiędzy Wazami i Habsburgami oraz handel bałtycki i zbliżenie gospodarcze z Anglią.

W artykule *Gli schiavi polacchi in Spagna nella prima metà del XVII secolo* (s. 45—52) Paweł Duda porusza problem wziętych w niewolę tatarską i turecką obywateli Rzeczypospolitej, sprzedawanych następnie na śródziemnomorskich targach niewolników, w szczególności na Sycylii i na innych podległych Hiszpanii terytoriach. Obok społecznego wymiaru zagadnienia autor analizuje ponadto jego aspekty polityczno-dyplomatyczne: starania strony polskiej o zaprzestanie procederu sprzedaży polskich niewolników, dekrety Filipa IV z lat 1623 i 1641 zakazujące posiadania niewolników pochodzenia polskiego na terytoriach hiszpańskich oraz wynikającą z nich współpracę pomiędzy dworami polskich Wazów i hiszpańskich Habsburgów.

Cezary Taracha i Pablo de la Fuente w artykule *Reclutamiento en el siglo XVIII. El caso del aventurero Michał Dzierżanowski* (s. 125—137) przedstawili interesujące studium przypadku, dotyczące kwestii poboru cudzoziemców do ubogiej w rekrutów XVIII-wiecznej armii hiszpańskiej. Szkic C. Tarachy i P. de la Fuente dotyczy wojaży Michała Dzierżanowskiego — postaci barwnie ilustrującej obraz imigranta z Europy Północno-Wschodniej, przybyłego na dwór hiszpański w celu rozpoczęcia kariery wojskowej.

Paola Bianchi w kolejnym interesującym studium przypadku, zatytułowanym *From Piedmont to Europe: The Case of the Ferrero Fieschi di Masserano* (s. 139—153), przedstawia historię rodziny Ferrero Fieschi z Masserano. Autorka prezentuje ewolucję strategii politycznej książąt Masserano, prowadzącą do aktywnego zaangażowania u boku hiszpańskich Bourbonów w XVIII-wieczną rywalizację mocarstw w prawdziwie europejskim wymiarze. Ferrero Fieschi świadczyli w tym celu na rzecz dworu hiszpańskiego usługi militarne, dyplomatyczne, prowadząc przy tym zmyślną politykę matrymonialną. P. Bianchi przedstawia rozbudowaną sieć relacji

włoskiej rodziny arystokratycznej w kontekście międzynarodowej gry politycznej, ujętej przez Autorkę w szerokiej geopolitycznej perspektywie: od Madrytu po Londyn.

W pierwszej części recenzowanego tomu znaleźć można dwa artykuły dotyczące roli Hanzy w kontaktach gospodarczych Hiszpanii ze strefą bałtycką. Thomas Weller w tekście *From the Baltic Sea to the Iberian Peninsula. Danzig (Gdańsk), The Hanseatic League, and the Spanish Monarchy in the Late Sixteenth and Seventeenth Centuries* (s. 155—169) opisuje rolę handlu gdańskiego w bałtycko-hiszpańskiej wymianie handlowej przełomu XVI i XVII wieku. Autor wskazuje, jak w okresie powstania w Niderlandach dla gospodarki hiszpańskiej wzrosła rola handlu z miastami Hanzy, w tym z Gdańskiem. Ukazuje ten fenomen nie tylko jako lukratywny interes obydwu stron, lecz także jako wiążący się z zagrożeniem kupców z północy hiszpańską inkwizycją, a także z obawami Hiszpanów przed dyfuzją idei protestanckich na Półwyspie Iberyjskim. T. Weller ukazuje różnice kulturowe i religijne jako powód niebagatelnych komplikacji dla handlu. Artykuł Gabrieli Majewskiej, zatytułowany *Spain in Trade of Gdańsk in the Seventeenth and Eighteenth Centuries* (s. 171—182), kontynuuje tematykę zainicjowaną przez T. Wellera. Autorka odnosi się jednak do późniejszego okresu — wieków XVII i XVIII, koncentrując się na ekonomicznym wymiarze gdańsko-hiszpańskiego handlu, a także na typologii wymienianych dóbr. Podkreśla, że w przeciwieństwie do okresu rewolucji w Niderlandach, późniejsza wymiana handlowa z Hiszpanią była dla Gdańska rynkiem marginalnym, a większość kupców nie była nią zainteresowana, koncentrując się na handlu w obrębie Bałtyku i Morza Północnego.

Z tekstami tymi związany jest również znajdujący się w drugiej części tomu, poświęconej kulturze niematerialnej, artykuł *The Irish Dimension in Spanish & Austrian strategies in Northern Europe during the Sixteenth and Seventeenth Centuries* (s. 227—233), autorstwa Declana M. Downeya, dotyczący handlu morskiego Hiszpanii, tym razem nie z Hanżą, lecz z Irlandią. Autor przedstawia mechanizm powstania habsbursko-irlandzkiego aliansu politycznego, mającego stanowić przeciwwagę dla reżimu Tudorów na Wyspach Brytyjskich na przełomie XVI i XVII wieku. Irlandia, w zamian za habsburską protekcję, stała się strategicznym przyczółkiem dynastii na północy Europy. W omawianym przez D.M. Downeya przypadku z kooperacji politycznej wyniknęło nawiązanie lukratywnej współpracy gospodarczej. Sfera religijna i postępy reformy katolickiej dodatkowo łączyły obie strony, a młodzi Irlandczycy chętnie podejmowali studia na Półwyspie Iberyjskim. Autor określa w swoim artykule rolę Irlandii jako „angielskiej Flandrii” w habsburskiej strategii politycznej.

Do zagadnień gospodarczych nawiązuje również María del Carmen Lario de Oñate w artykule *Casas de comercio irlandesas en el Cádiz dieciochesco* (s. 195—208). Autorka podejmuje analizę mechanizmu powstawania i roli irlandzkich domów handlowych w Hiszpanii, a konkretnie w XVIII-wiecznym Kadyksie, który M. Lario

de Oñate określa jako wielokulturowy punkt styku pomiędzy Europą a Ameryką Łacińską.

Zagadnieniem łączącym części pracy dotyczące kultury materialnej i niematerialnej jest rola duchownych jako europejskich podróżników, reprezentujących różne kultury, idee i wiedzę. Stanisław Cieślak w artykułach *Stefan Batory and the Spanish Jesuits* (s. 53—71) oraz *I gesuiti spagnoli nella Repubblica delle due nazioni del XVI secolo* (s. 85—104) porusza problematykę obecności jezuitów w Rzeczypospolitej w okresie rządów Stefana Batorego. Autor zwraca uwagę na hiszpańskie pochodzenie czołowych członków Towarzystwa Jezusowego działających w państwie polsko-litewskim (Alfonso Salmerón, Francisco Sunyer, Francisco de Toledo, Antonio Arias, Pedro Artieda, Pedro Viana, Garcia Alabiano, Alonso de Pisa, Juan Gonzalez, Diego Ortiz i Miguel Ortiz) oraz ich kluczową rolę w organizacji szkolnictwa wyższego w młodej polskiej prowincji jezuickiej. Sylwetki jezuitów zostały ukazane w ciekawym zestawieniu, umożliwiającym ich prozopograficzne ujęcie. W biogramy poszczególnych omówionych przez S. Cieślaka zakonników, ze szczególnym uwzględnieniem okresów spędzonych w Rzeczypospolitej, zagłębili się ponadto E. García Hernán, w artykule *El jesuita Alfonso Salmerón y Polonia* (s. 105—124), oraz Francico José Aranda Pérez i David Martín López, w tekście *El toledano Alonso de Pisa y Palma, S. I.: "Apóstol de Posnania" (1527—1598)*.

Mirosław Wylęgała w artykule *Los dominicos polacos, estudiantes en España en los siglos XVI—XVIII: el caso de Salamanca* (s. 351—385) zajmuje się problemem dominikanów pochodzenia polskiego podejmujących edukację na hiszpańskich uniwersytetach, ze szczególnym uwzględnieniem Salamanki, dogłębnie badając powszechność tego zjawiska.

Antonio Suárez Varela w tekście *De "lobos" luteranos y "ranas" jesuitas. Nicolás de Bobadilla y los inicios de la Compañía de Jesús en la Valtellina* (s. 305—332) pisze o trudnych początkach działalności Towarzystwa Jezusowego w należącej wówczas do Szwajcarii, a graniczącej z państwami włoskimi, dolinie Valtelliny — terytorium o niezwykle skomplikowanej strukturze wyznaniowej. Tytuł odnoszący się do lutezańskich wilków i jezuickich żab barwnie ilustruje ówczesną sytuację jezuitów na tym alpejskim terenie.

Artykuł Paula Oberholzera, zatytułowany *Diego Laínez y la cultura alemana* (s. 333—349), poświęcony jest natomiast figurze generała zakonu Towarzystwa Jezusowego w latach 1558—1565. Autor koncentruje się jednak nie na biografii D. Laíneza, lecz na jego percepcji kultury niemieckiej oraz terminu *Alemania* w ogóle. P. Oberholzer opisuje trzy podróże D. Laíneza po terytoriach Rzeszy oraz jego uczestnictwo — w roli autorytetu teologicznego i doskonałego znawcy idei reformacyjnych, zdolnego tym samym do obrony doktryny katolickiej — w obradach soboru trydenckiego.

Trzecią część pracy, omawiającą relacje Hiszpanii z Europą Północno-Wschodnią w zakresie kultury niematerialnej, rozpoczyna artykuł Beatrice Heu-

ser, zatytułowany *The Spanish Guerrilla as a Model for People's Wars and Resistance Movements* (s. 211—226). Autorka przedstawia wojnę na Półwyspie Iberyjskim w latach 1807—1814, interpretując ją jako model dla późniejszych europejskich ruchów wyzwoleniczych. B. Heuser prezentuje ponadto zaadaptowanie terminu *guerilla* do określenia nowoczesnej wojny partyzanckiej z udziałem mas ludowych.

Dwa interesujące teksty odnoszą się do przenikania wiedzy medycznej między Półwyspem Iberyjskim a Irlandią. Benjamin Hazard w artykule *Medical Services for Spanish Armed Forces in The Low Countries and Ireland, 1586—1685* (s. 235—250) podkreśla rolę hiszpańskich uniwersytetów w medycznej karierze akademickiej Irlandczyków. Jak pokazuje Autor, hiszpański etap irlandzkiego *peregrinatio medica* okazał się niezbędny dla rozwoju praktyki lekarskiej i myśli medycznej zarówno w Irlandii, jak i na całych Wyspach Brytyjskich. B. Hazard zauważa, że najlepszym polem dla zdobywania doświadczenia w tej dziedzinie były warunki wojenne, a w przypadku omawianego okresu — Niderlandy hiszpańskie w okresie walk powstańczych. Michael White w tekście *New Developments on the Life and Works of dr Timoteo O'Scanlan* (s. 251—262) na podstawie nieopracowanych dotąd źródeł omawia natomiast nowe elementy biografii irlandzkiego lekarza zwalczającego czarną ospę. Autor prezentuje konkretne studium szerszego fenomenu zaprezentowanego w poprzednim artykule, dotyczącym hiszpańskiej kariery akademickiej irlandzkich medyków.

Podsumowanie podjętej w tomie problematyki stanowi grupa tekstów dotyczących wzajemnej percepcji kulturowej Hiszpanii oraz krajów Europy Północno-Wschodniej. Noszą one cechy socjohistorycznej i antropologicznej analizy. Joanna Partyka w artykule *The Image of The Spanish Monarchy in the Polish 16th, 17th and 18th Century Itineraries and Encyclopaedic Texts* (s. 263—272) przedstawia obraz Hiszpanii funkcjonujący w mentalności szlachty polsko-litewskiej, odtworzony na podstawie diariuszy i dzieł encyklopedycznych. Autorka wskazuje, że negatywny obraz Hiszpanii rozwinął się raczej w krajach bezpośrednio sąsiadujących z Imperium. W Rzeczypospolitej natomiast, pomimo iż rzeczywiście funkcjonował czarny obraz hiszpańskiego absolutyzmu, opozycyjnego do szlacheckiej „złotej wolności”, według J. Partyki większość powracających z Półwyspu Iberyjskiego podróżników doceniała raczej piękno tamtejszego krajobrazu, kuchnię oraz przyjazny charakter mieszkańców.

Marina A. Egea Fernández w tekście *La primera embajada moscovita a la Monarquía Hispánica. Piotr Ivánovich Potiomkin ante la corte de Carlos II (1667—1668)* (s. 273—288) porusza problematykę pierwszej moskiewskiej misji dyplomatycznej w Madrycie. Autorka podkreśla, że misja Potiomkina była inicjatywą moskiewską, niecieszącą się zbyt dużym zainteresowaniem ze strony hiszpańskiej. Ciekawe są obserwacje M.A. Fernández dotyczące różnic w hiszpańskiej i moskiewskiej praktyce dyplomatycznej oraz problemów ceremonialnych z nich wynikających. Autorka konkluduje swoje rozważania, przeciwstawiając polityczno-kulturową

bliskość Rzeczypospolitej i Hiszpanii z hiszpańską percepcją Moskwy jako kraju barbarzyńskiego.

Enrique J. Corredera Nilsson podejmuje próbę odtworzenia obrazu Hiszpanii w oczach szwedzkiej elity politycznej w artykule *Conceiving and Perceiving the Other: The Swedish Elite's Image of the Hispanic Monarchy during the First Half of the 17th Century* (s. 289—304). Autor prezentuje kwestię obecności Hiszpanii w szwedzkiej kulturze i świadomości w ogóle. Zwraca uwagę na problemy terminologiczne związane z określeniami takimi jak „Imperium Hiszpanii”, „Monarchia Hiszpańska” czy „Monarchia Katolicka”, podkreślając nieobecność ostatniej z form w protestanckim dyskursie politycznym nowożytnej Szwecji. E.J. Corredera Nilsson pokazuje, że Szwedzi posługiwali się określeniem Hiszpania w podwójnym wymiarze: geograficznym (Półwysep Iberyjski) i politycznym (atlantyckie imperium hiszpańskiej linii Habsburgów). Wizja Hiszpanii była w Szwecji związana ponadto z chwalebny dyskursem dotyczącym gockiego pochodzenia obydwu nacji, wykorzystywanym od XVI wieku w peryferyjnej wówczas Szwecji w celu podniesienia rangi własnego bytu politycznego.

Tom zamyka memoriał napisany na cześć zmarłego 19 listopada 2014 roku profesora Uniwersytetu w Salamance — Eduarda Javiera Alonsa Roma (s. 387—390).

Pomysłodawcy zaprezentowanego studium, E. García Hernán i R. Skowron, już na wstępie podkreślili podobieństwa w rozwoju historycznym na pierwszy rzut oka odległych terytoriów północy i południa Europy. Autorzy zamieszczonych w pracy tekstów przedstawili wspólnie niezwykle użyteczny dla badacza przegląd historiografii, dotyczącej szeroko pojętych stosunków Hiszpanii z Europą Północno-Wschodnią. Z wielu artykułów wynika ponadto kluczowa rola Archivo General de Simancas w badaniach nad nowożytną Europą, rozumianą jako różnorodna, polityczno-kulturowa całość. Po raz kolejny umiejętnie zakwestionowana została interpretacja struktury Starego Kontynentu jako zlepku państw-narodów, wciąż obecna we współczesnym dyskursie historiograficznym. Szczególny nacisk położony został na zagadnienia ruchów migracyjnych pomiędzy geograficznie odległymi zakątkami Europy i tym, co było ich motywacją: zarówno w wymiarze religijnym, militarnym, jak i gospodarczym. Zagadnienie nowożytnej mobilności społecznej może zostać uznane za trzon tej pracy.

Artykuły napisane na wysokim poziomie, w oparciu o liczne nieopracowane dotąd źródła rękopiśmienne, znacznie rozszerzają dotychczasową wiedzę na temat wielowymiarowych stosunków pomiędzy nowożytnym Imperium Hiszpanii i terytoriami Europy Północno-Wschodniej. Publikacja tak szeroko ujmująca te relacje podkreśla lub wręcz buduje świadomość ich istnienia w środowisku naukowym i jest nowością na współczesnym europejskim rynku wydawniczym.